

Мавзу: ХАЛҚАРО ХАВФСИЗЛИК ҲУҚУҚИ

- 1. Халқаро хавфсизлик концепцияси тушунчаси ва вужудга келиши.*
- 2. Халқаро хавфсизлик ҳуқуқининг мақсад ва принциплари.*
- 3. Ялпи хавфсизлик, тушунчаси ва таъминланиши.*
- 4. Минтақавий хавфсизлик тушунчаси ва ҳозирги кундаги ҳолати.*
- 5. Қуролсизланиш ва қуролланишни чеклаш.*

1. Халқаро хавфсизлик концепцияси тушунчаси ва вужудга келиши.

Инсоният тарихида бир давлат иккинчи бир давлатнинг хавфсизлиги ва манфаатларига зарар келтирган ҳолда ўз хавф-сизлигини таъминлаш мақсадида қирғинбарот урушлар ва қуролли тўқнашувларнинг узлуксиз занжирини келтириб чиқарган. Аммо уруш ва қон тўкилиши вазиятида ҳам хаётнинг дунёнинг тинч ривожланиш йўллари қидириб топиш жараёни ривожланиб борди.

Уруш ва тинчлик масалаларини ҳал қилишга Ўрта асрлар ва Уйғониш даври мутафаккирлари ўзларининг муҳим қисса-ларини кўшганлар. XV асрдаёқ Чех кироли Иржи Подебрад Европа монархларининг иттифоқини тузиш лойиҳасини так-лиф қилган бўлиб, бу лойиҳа халқаро муносабатларда Рим Папаси ҳокимиятини чеклаши, Туркия тажовузига қарши Европа давлатларининг кучини бирлаштириши ва Европада тинчликни таъминлаши керак эди.

Ялпи тинчлик концепцияси ХУИ-Х1Х аср мутафаккир-ларининг асарларида ривожлантирилди ва кенг тарқалди. Улар уруш ва тинчлик муаммоларини тадқиқ қилишда табиий ҳуқуқ ва ижтимоий шартнома ғояларига таяндилар. Улар урушни жамиятнинг муқаррар йўлдоши деб

эмас, балки жамиятнинг ижтимоий тартибга солинмаганлиги оқибати деб тушунган эди-лар. Шунинг учун урушларни давлатларнинг ички ва *ташқи*. муносабатларини тартибга келтириш йўли билан, бунда халқаро-ҳуқуқий характерга эга чораларни қўллаб тинчликни сақлаш мумкин, деган хулосага келганлар.

1713 йили француз аббати Сен-Пьер «Европада абадий тинчлик ўрнатиш лойихаси»ни ишлаб чиқди. Бунда у Европа давлатларига «буюк иттифок» тузишни, ўзаро худудий даъволардан воз кечишни, барча низога сабаб бўлувчи масалаларни халқаро хакамлик судига топширишни таклиф қилиб чиқди. Ижтимоий шартнома ғоясининг халқлар ўртасидаги муносабатларга хам ёйилиши ҳақидаги Сен-Пьер фикрини юқори баҳолаб, Ж.Ж. Руссо шундай ёзган эди: *«Фақат бир кунга Европа Республикасини яратинг - шунинг ўзи бу Республикаяинг абадий яшаши учун кифоядир: ҳар бир киши ўз тажрибасида бу нарсаинг умумий фаровонликда ўз манфаати учун ёрдам беришини ҳис қила олади»*.

И.Кант тинчлик учун ҳаракат қилишни тарихий зарурат деб билиб, халқаро муносабатларда урушни бир чора сифатида кўриб ўтган. У халқаро шартномалар орқали урушнинг олдини олиб бўлмаса, унда бизнинг цивилизацияда абадий тинчлик қирғинбарот урушлардан сўнг фақат «инсониятнинг катта қабристонларидагина» мавжуд бўлади, деб хисоблаган.

Уруш ва тинчлик муаммоларини ҳал қилишда 1899 йили бўлиб ўтган Гаага тинчлик конференцияси муҳим аҳамиятга эга бўлди. Бу конференциянинг ўзига хос хусусияти шунда-ки, у авваламбор қуролланиш пойгасини чеклаш конференцияси эди.

Иккинчи жаҳон уруши даврида хавфсизликни таъминлашга доир бир қанча лойихалар ишлаб чиқилиб, улар урушни тақшқлаш ва қуролланиш пойгасини чеклаш учун хизмат қилди.

Ядро қуролининг пайдо бўлиши, бунинг натижасида Ер юзида умуман ҳаётнинг йўқ бўлиб кетиш таҳдиди, уруш ва тинчлик масалаларини ҳал қилишнинг янги йўллари излаб топишга мажбур қилди. Халқаро

хавфсизликни таъминлаш умумий ғоясининг ишлаб чиқилиши бу талабга бўлган жавоб эди. Инсоният хавфсизликнинг янги мезонларини қидириб топиши лозимлиги янада *яққолроқ намоён* бўлди.

Ҳозирги замон шароитида миллий хавфсизликни таъминлаш деганда, давлатнинг ўзини тагшқи таҳдидлардан жисмоний ва ахлоқий-сиёсий жихатдан химоя ёқила олишигина ту-шунилмаслиги керак. Чунки миллий хавфсизликни таъминлаш халқаро хавфсизлик билан узвий алоқадор бўлиб, ялпи тинчликни мустахкамлаш ва қўллаб-қувватлашга қам боғлиқдир. Ҳарбий ҳаракатлар олиб боришнинг ҳозирги замон усул ва воситаларини таҳлил ёқилиш миллий хавфсизликни фақат қудратли мудофаани ташкил этиш ва харбий-техник воситалар билан таъминлаб бўлмаслигини кўрсатади.

Хавфсизликнинг янги концепциясини шакллантиришга Рим клуби, Пальме, Брандт, Брундтланд комиссиялари, шу-нингдек, бошқа ҳуқуқшунос ва сиёсатчилар катта хисса қўшдилар.

Швециянинг собиқ Бош вазири У. Пальме ташаббуси билан тузилган қуролсизланиш ва хавфсизлик масалалари бўйича мустақил Комиссия БМТ Уставида кўрсатиб ўтилган коллектив хавфсизлик тизими етарли даражада самара бермаганлигини таҳлил қилар экан, Иккинчи жаҳон урушидан кейин Ғарб ва Шарқ ўртасидаги ижтимоий-сиёсий қарама-қаршилик БМТ Уставининг 39-51 моддаларида кўрсатиб ўтилган БМТ қуролли кучларини тузиш ва унга коллектив хавфсизлик органи мақомини бериш (БМТ Хавфсизлик Кенгаши) ҳамда шу орқа-ли жаҳон қамжамияти ва алоҳида давлатларга таъсир қилиш воситалари ўзини оқламаганлигини кўрсатиб ўтди.

Кўпгина тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, БМТ Устави жаҳон қамжамияти аъзоларига «қуролли кучларни умумий манфаатларни хисобга олиб қўллаш» мажбуриятини юқлар экан, қуролли кучлардан фойдаланишни марказлаштириш принципини ишлаб чиқди. Алоҳида ҳолларда давлатларнинг яққа ва коллектив тартибда мудофаадан фойдаланиш ҳуқуқини ҳам *сақлаб* қолди. Аммо сиёсий воқеликка назар ташлайдиган бўлсак, урушдан кейинги ҳолат бу принципни пучга чиқарганини кўрамыз.

Юридик жихатдан оладиган бўлсак хавфсизликнинг янги концепцияси халқаро-хуқуқий тартиботда шундай тизимни ривожлантиришни ўз олдига мақсад қилиб қўядики, бунда хозирги дунёда умуминсоний қадрият ва манфаатларни тор

миллий ва синфий манфаатлардан устун қўйиб, иқтисодий ва сиёсий ривожланишни эркин танлаш ва шу орқали сиёсатда хуқуқнинг устунлигини таъминлашга хизмат қилиши керак-лигига асосланади.

Халқаро хуқуқ самарадорлиги ҳамда давлатларнинг инсо-ният олдигаги коллектив масъулияти иккита асосий вазифа-ни халқаро ҳамкорликда хал этишга қаратилган. Биринчи ва-зифа, халқаро миқёсда амалда бўлган тинчликни сақлаб ту-риш механизмини сақлаб қолиш бўлса, иккинчи вазифа янги ҳуқуқий нормаларни эратишдир.

БМТ Бош Асамблеяси томонидан 1987 йилда қабул қилин-ган Халқаро муносабатларда куч ишлатиш ва куч ишлатиш билан таҳдид қилишдан бош тортиш принципнинг самара-дорлигини ошириш тўғрисидаги Декларация ва 1988 йилги Халқаро тинчлик ва хавфсизликка таҳдид соладиган вазият ва низоларнинг олдини олиш ҳамда уларни тугатиш ва бунда БМТнинг родини ошириш тўғрисидаги Декларация умумий хавфсизликнинг халқаро-хуқуқий қафолатларини яратишга қаратилган муҳим қадамлардан ҳисобланади.

2. Халқаро хавфсизлик ҳуқуқининг мақсад ва принциплари.

Халқаро хавфсизлик ҳуқуқининг асосий мақсад ва прин-циплари халқаро оммавий ҳуқуқнинг мақсад ва принциплари билан муштаракдир, бу эса халқаро хавфсизлик ҳуқуқининг халқаро оммавий ҳуқуқ тизимидаги ўрнини белгилаб беради. Халқаро хавфсизлик ҳуқуқининг асос яратувчи ҳужжати, халқаро ҳуқуқники сингари, БМТ Уставидир. Уставда бош мақсад қуйидагича ифодаланган: «халқаро тинчлик ва хавф-сизликни қўллаб-қувватлаш». Бу мақсадга эришиш йўли ҳам кўрсатилган: «тинчликка бўлган таҳдиднинг олдини олиш ва тугатиш, агрессия актларини ва тинчликнинг бузилишининг боипқача кўринишларини бостириш учун коллектив чоралар-ни самарали

қўллаш». Тинчликнинг бузилишига олиб келади-ган халқаро низолар ва вазиятларни хал этишни тинч восита-лар билан олиб бориш. Бунда икки вазифани: кенг халқаро ҳамкорлик орқали самарали коллектив чоралар, ҳамда таҳ диднинг олдини олиш ва тинч йўл билан хал этишдақ асосии эътиборни эҳтиёткорликка қаратиш зарурлиғни қайд этиш зарур.

БМТ Устави халқаро хавфсизликнинг асосий принципларини ҳам белгилаб берган. Бу принциплардан бири низоларни тинч йўллар билан хал этиш ва куч ишлатмаслик ва куч ишлатиш билан таҳдид солмаслик принцидир "У принципларни амалга ошириш учун устав давлатлар^Г харакатларида ҳар томонлама ёрдам беришга бирор давлатга нисбатан олиб бораётган олдини олиш мажбурлов характерига эга бўлган хар қандай чорани қўллашда бошқа давлатлар шу давлатга ёрдам беришдаи тиийиш-ларига чақиради.

Бундан ташқари, Устав БМТга шундай берганки, бунга кўра БМТга аъзо бўлмаган давлатлар ўтил-ган принцип бўйича халқаро тинчлик ва хавфсизлиғни таъминлашдан боғлиқ.. Фақатгина айтиб ўтилган принципларгимқ эмас, балки халқаро ҳуқуқнинг бошқа принциплари ҳам қалқаро хавф-сизлик ҳуқуқининг асосини ташкил қилади. Бу Бош Ассамблеяси томонидан махсус қайд этиб ўтилган (-амарали коллектив чоралар суверен тенглик, ички ишларига аралашаслик ва халқларнинг ўз тақдирини ўзи белгилаш ринциплариниларини хурмат қилиш асосида амалга оширишиш мумкин. Инсон ҳуқуқларини хурмат қилиш, демократқ^я, тинчликка йўналтирилган хавфнинг олдини олишда бирқ^{чи} Даражали ахамиятга эгадир. Ҳар бир инсон яшаш ҳуқуқ:қига давлат ва халқаро ҳамжамият эса инсоннинг ана шу ҳуқуқни амалга оширишни ошиши учун халқаро тартибни таъминлаши лозимдир. (1940 йилги Инсон ҳуқуқлари Умумжахон декларациясининг 28-моддалари). Бундан инсоннинг тинчликка бўлган ҳуқуқи ажралиб чиқади, бу эса халқлар ва давлатлар1(қ^{нг} тинчликка бўлган ҳуқуқи билан боғлиқдир. Халқарнинг ти0^{чликка} бўлган ҳуқуқи тўғрисидаги 1984 йилги Декларацияда Т^{ош} Ассамблея «халқларнинг муқаддас тинчлик ҳуқуқи» иборақ^{ини} ишлат^Д» буни таъминлаш эса давлатларнинг энг муҳимУ* мажоурияти бўлиб ҳисобланади. Шундай қилиб, халқаро хавфсизлик ҳуқуқи халқаро

туб ўзгаришларни ўзида акс эттиради. Уруш энди унда иштирок этувчи давлатларнинг ишигина бўлиб ҳисоб-ланмайди. Агрессия «тинчликка *ца.риш* жиноят» ҳисобланади. Умумий тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш - халқаро ҳуқуқнинг бош вазифасидир. Давлатларнинг урушга бўлган *хуцуци* юридик жиҳатдан тан олинмайди. Уруш, куч ишла-тиш энди фақат бир давлатнинг ваколати ҳисобланмайди. Бу халқаро ҳамжамятнинг ишидир.

3. Ялпи хавфсизлик тушунчаси ва таъминланиши.

БМТ Устави бўйича тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш тизими. БМТ давлатларнинг биргаликдаги харакати асосида халқаро хавфсизлик ва тинчликни сақлаш ва мустаҳкамлаш қуроли сифатида- тузилган эди. БМТ Уставининг муқаддимаси халқаро тинчликнинг қуйидаги асосларини кўрсатиб берди: урушга барҳам бериш; асосий инсон ҳуқуқларини ишончли мустаҳкамлаш; халқаро ҳуқуқнинг аҳамиятини ошириш; иж-тимоий тараэдиётга ёрдам бериш ва эркин хаёт шарт-шароит-ларини яхшилаш ҳамда бу мақсадда учта асосий шартни ба-жариш: биргаликда, яхши кўшничилик муносабатларида тинч-тотув яшаш; халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш учун кучларни бирлаштириш; қабул қилинган принциплар ва принципларни қабул қилиш ҳамда усулларни ўрнатиш орқали қуролли кучлардан умумий манфаатларда фойдаланиш.

БМТ Уставига кўра, *халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш халқаро хуқуқ нормалари ва умумэтироф этил-ган принциплари асосида ташиқил этилиши, бу соҳада вако-ла тлари аниқ белгиланган Бош Ассамблея ва Хавфсизлик Кен-гаши томонидан амалга оширилиши лозим.*

Бош Ассамблея халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъ-минлашга бағишланган ҳар қандай иш ёки масалани муҳока-ма қилиши, жумладан, бу соҳадаги ҳамкорликнинг умумий принципларини кўриб чиқиши ва шу асосда давлатларга ва Кенгашга муҳокамагача ёки муҳокамадан кейин ҳам ўз тавсия-ларини бериши мумкин.

Хавфсизлик Кенгашига халқаро тинчлик ва хавфсизлик-ни сақлаш учун

асосий масъулият юклатилган (24-модда). У

БМТ номидан халқаро можароларни олдини олиш ва мажбур-лов чораларини қўллаш ҳуқуқига эга бўлган, жумладан, БМТга аъзо-давлатларнинг бирлашган қуролли кучларини ишлатиш ҳуқуқига эга ягона орган хисобланади.

БМТ Уставида кўрсатиб ўтилганидек, бундай кучларни халқаро тинчлик ва хавфсизликни тиклаш ёки сақлаш учун, агрессия акти бўлганда, тинчлик бузилганда, тинчликка таҳ-дид солинганида «фақат умумий манфаатлар учун», алоҳида ҳолларда, бошқа чораларни қўллаш самара бермаганида ва Уставга зид мақсадларда фойдаланилмаган ҳолдагина ықўллаш мумкин ва лозим бўлади.

Уставнинг 43-моддаси БМТ аъзолари томонидан Хавфсиз-лик Кенгаши ихтиёрига зарур қуролли кучлар, ёрдам ва хиз-мат кўрсатиш воситаларини бериш тартибини белгилаб бер-ган. Бундай алоқа БМТга аъзо-давлатлар билан Кенгаш ўрта-сида тузиладиган Махсус битим ва Битимлар ратификацияси асосида; Хавфсизлик Кенгашининг талабига кўра, яъни унинг қарорлари асосида амалга оширилади.

Хавфсизлик Кенгаши Ҳарбий-Штабли Қўмита (ҲШҚ) ёрдамига таяниб, қуролли кучларни тузиш ва қўллаш билан боғлиқ барча масалаларни ҳал қилади. ҲШҚ Кенгашнинг дои-мий аъзоларининг Штаб бошлиқлари ёки уларнинг вакилла-ридан иборат бўлади (47-модда). Аммо 43-модда ҳам, 47-мод-да зқам Кенгашнинг доимий аъзоларц- ўртасида келишмовчи-ликлар бўлгани учун амалда қўлланилмади. Бунинг натижа-сида 1947 йилдан бошлаб ҲШҚ ўз фаолиятини амалга ошир-мади ва БМТ қуролли кучларини тузиш ва яратиш соҳасида ўз холича иш кўрди. БМТда унинг ҳуқуқий асосларини мус- таҳкамлашга қаратилган ва тинчликни сақлашда БМТ меха-низмининг самарадорлигини ошириш учун бир қанча резолю-ция ва декларациялар қабул қилинди. Улардан қуйидагилар-ни санаб ўта-миз: Халқаро хавфсизликни мустаҳкамлаш тўғри-сидаги 1970 йилги Декларация, Агрессия таърифи

берилган 1974 йил 14 декабрдаги Бош Ассамблеянинг 3314-Резолюция-си, Халқаро тинчлик ва хавфсизликка таҳдид солувчи низо-лар ва вазиятларнинг олдини олиш ва тугатиш ҳамда бу соҳа-да БМТнинг роли тўғрисидаги 1988 йилги Декларация, Халқаро тинчлик, хавфсизликни мустаҳкамлаш.

МАХСУС ҚИСМ

Ўн саккизинчи мавзу. ХАЛҚАРО ХАВФСИЗЛИК ХУҚУҚИ

6. *Халқаро хавфсизлик концепцияси тушунчаси ва вужудга келиши.*

7. *Халқаро хавфсизлик ҳуқуқининг маъсад ва принциплари.*

8. *Ялпи хавфсизлик, тушунчаси ва таъминланиши.*

9. *Минтақавий хавфсизлик тушунчаси ва ҳозирги кундаги ҳолати.*

10. *Цуролсизланиш ва цуролланишни чеклаш.*

1. Халқаро хавфсизлик концепцияси тушунчаси ва вужудга келиши.

Инсоният тарихида бир давлат иккинчи бир давлатнинг хавфсизлиги ва манфаатларига зарар келтирган ҳолда ўз хавф-сизлигини таъминлаш мақсадида қирғинбарот урушлар ва [^]уролли тў[^]нашувларнинг узлуксиз занжирини келтириб чи[^]арган. Аммо уруш ва қон тўкилиши вазиятида ҳам ҳаётнинг дунёнинг тинч ривожланиш йўллари кидириб топиш жараёни ривожланиб борди.

Уруш ва тинчлик масалаларини ҳал [^]илишга Ўрта асрлар ва Уйғониш даври мутафаккирлари ўзларининг муҳим [^]исса-ларини [^]ўшганлар. XV асрдаёқ Чех қироли Иржи Подебрад Европа монархларининг иттифоқини тузиш лойиҳасини так-лиф [^]илган бўлиб, бу лойиҳа хал[^]аро муносабатларда Рим Папаси ҳокимиятини чеклаши, Туркия тажовузига қарши Европа давлатларининг кучини бирлаштириши ва Европада тинчликни таъминлаши керак эди.

Ялпи тинчлик концепцияси ХУИ-Х1Х аср мутафаккир-ларининг асарларида ривожлантирилди ва кенг тарқалди. Улар уруш ва тинчлик муаммоларини тад[^]и[^] [^]илишда табиий ҳуқу[^] ва ижтимоий шартнома ғояларига таяндилар. Улар урушни жамиятнинг му[^]аррар йўлдоши деб эмас, балки жамиятнинг

Назорат саволлари ва топшириқлар:

1. *Халқаро низо, низо ва вазият ўртасидаги мутаносиб-ликни кўрсатиб беринг.*

2. *Халқаро низоларни тинч ҳал этишининг халқаро-ҳуқуқий асослари қандай?*

3. *Халқаро низоларни тинч ҳал этишининг халқаро-ҳуқуқий механизмлари ҳақида сўзлаб беринг.*

4. *Халқаро низоларни хал этишининг тинчлик воситалари ва уларнинг ҳозирги кун халқаро можаролари ва низоларини ҳал эта олишда тутган ўрни ва муаммоларини изоҳлаб беринг.*

Адабиётлар рўйхати:

1. *Анисимов Л.Н.* [^]Международно-правовые средства разрешения международ[^]ных споров (конфликтов). - Л., 1975.

2. *Арцибасов И.Н. и Егоров С.А.* Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. - М., 1989.

3. *Клименко В.М.* Мирное решение территориальных споров. - М., 1982.

4. *Кокошин А.А.* Предотвращение войн. - М., 1990.

5. *Левин Д.Б.* Принцип мирного разрешения международ-

ных споров. - М., 1977.

6. *Насиновский В.Е.* Вооруженные конфликты: поиск решений. - М., 1996.

7. *Пушнин Э.А.* Мирное разрешение международных споров (международно-правовые вопросы). - М., 1974.

8. *Смольский С.В. и др.* Введение в теорию международных конфликтов. - М.: РАГС, 1996.

9. *Шатуновский С.В.* Развитие средств и методов мирного урегулирования споров // Московский журнал международного права. № 1, 1996.

10. *Энтин М.Л.* Международные судебные учреждения. - М., 1984.

11. *InleghnaIюnal Пзрибез: ТЪе Беџал Азресгз.* - *London*, 1972.

12. *УГГНЗ I.C Iпегпал;юпал Б15ри1;е 8еШетеп1;.* 2^{nc1} ес1. - СатЪпс1џе, 1991.

13. *Kaman K. V.* Б1зри1;е ЗеШетеп! ТЪгоиџЪ 1;џе IШ. - БобЪз Фергу, 1977.

Хозирги замон шароитида миллий хавфсизликни таъмин-лаш деганда, давлатнинг ўзини тагш^и тахдидлардан жисмо-ний ва ахло^ий-сиёсий жихатдан химоя Ъ^ила олишигина тушунилмаслиги керак. Чунки миллий хавфсизликни таъмин-лаш халқаро хавфсизлик билан узвий ало^адор бўлиб, ялпи тинчликни мустахкамлаш ва ^ўллаб-^увватлашга ^ам боғли^дир. Ҳарбий ҳаракатлар олиб боришнинг хозирги замон усул ва воситаларини тахлил Ъ^илиш миллий хавфсизликни фа^ат ^удратли мудофаани ташкил этиш ва харбий-техник восита-лар билан таъминлаб бўлмаслигини кўрсатади.

Хавфсизликнинг янги концепциясини шакллантиришга Рим клуби, Пальме, Брандт, Брундтланд комиссиялари, шу-нингдек, бошқа ху^уқшунос ва сиёсатчилар катта хисса ^ўшдилар.

Швециянинг собиқ Бош вазири У. Пальме ташаббуси би-лан тузилган куролсизланиш ва хавфсизлик масалалари бўйича мустақил Комиссия БМТ Уставида кўрсатиб ўтилган коллектив хавфсизлик тизими етарли даражада самара бермаганли-гини тахлил ^илар экан, Иккинчи жаҳон урушидан кейин Ғарб ва Шар^ ўртасидаги ижтимоий-сиёсий ^арама-^аршилиқ БМТ Уставининг 39-51 моддаларида кўрсатиб ўтилган БМТ курол-ли кучларини тузиш ва унга коллектив хавфсизлик органи мақомини бериш (БМТ Хавфсизлик Кенгаши) ҳамда шу ор^а-ли жаҳон ^амжамияти ва алохида давлатларга таъсир ^илиш воситалари ўзини о^ламаганлигини кўрсатиб ўтди.

Кўпгина тад^и^отчиларнинг фикрига кўра, БМТ Устави жаҳон ҳамжамияти аъзоларига «^уролли кучларни умумий манфаатларни хисобга олиб ^ўллаш» мажбуриятини юклар экан, ^уролли кучлардан фойдаланишни марказлаштириш принципини ишлаб чи^ди. Алохида ҳолларда давлатларнинг якка ва коллектив тартибда мудофаадан фойдаланиш ху^у^ини ҳам *саглаб* қолди. Аммо сиёсий во^еликка назар ташлайдиган бўлсак, урушдан кейинги ҳолат бу принципни пучга чи^арга-нини кўрамыз.

Юридик жихатдан оладиган бўлсак хавфсизликнинг янги концепцияси хал^аро-ху^уқий тартиботда шундай тизимни ривожлантиришни ўз олдига мақсад ^илиб ^ўядики, бунда хозирги дунёда умуминсоний қадрият ва манфаатларни тор

ижтимоий тартибга солинмаганлиги оқибати деб тушунган эди-лар. Шунинг учун урушларни давлатларнинг ички ва *ташқи*. муносабатларини тартибга келтириш йўли билан, бунда халқ-*ца.ро-ҳуқуқий* характерга эга чораларни [^]ўллаб тинчликни са[^]лаш мумкин, деган хулосага келганлар.

1713 йили француз аббати Сен-Пьер «Европада абадий тинчлик ўрнатиш лойиҳаси»ни ишлаб *чқди*. Бунда у Европа давлатларига «буюк иттифо[^]» тузишни, ўзаро худудий даъ-волардан воз кечишни, барча низога сабаб бўлувчи масала-ларни халқаро ҳакамлик судига топширишни таклиф қилиб чш\$ди. Ижтимоий шартнома ғоясининг хал[^]лар ўртасидаги муносабатларга ҳам ёйилиши ха[^]идаги Сен-Пьер фикрини юқори баҳолаб, Ж.Ж. Руссо шундай ёзган эди: «*Фақат бир кунга Европа Республикасини яратинг - шунинг ўзи бу Рес-публиканинг абадий яшаши учун кифоядир: ҳар бир киши ўз тажрибасида бу нарсанинг умумий фаровонлигида ўз манфаа-ти учун ёрдам беришини ҳис қила олади*».

И.Кант тинчлик учун ҳаракат [^]илишни тарихий зарурат деб билиб, хал[^]аро муносабатларда урушни бир чора сифати-да кўриб ўтган. У хал[^]аро шартномалар орг[^]али урушнинг ол-дини олиб бўлмаса, унда бизнинг цивилизацияда абадий тин-члик [^]ирғинбарот урушлардан сўнг фақат «инсониятнинг кат-та қабристонларидагина» мавжуд бўлади, деб ҳисоблаган.

Уруш ва тинчлик муаммоларини хал [^]илишда 1899 йили бўлиб ўтган Гаага тинчлик конференцияси муҳим аҳамиятга эга бўлди. Бу конференциянинг ўзига хос хусусияти шунда-ки, у авваламбор қуролланиш пойгасини чеклаш конферен-цияси эди.

Иккинчи жаҳон уруши даврида хавфсизликни таъминлаш-га доир бир қанча лойиҳалар ишлаб чи[^]илиб, улар урушни тақш[^]лаш ва қуролланиш пойгасини чеклаш учун хизмат [^]илди.

Ядро [^]уролининг пайдо бўлиши, бунинг натижасида Ер юзида умуман ҳаётнинг *йўц* бўлиб кетиш таҳдиди, уруш ва тинчлик масалаларини хал [^]илишнинг янги йўлларини излаб топишга мажбур қилди. Халқаро хавфсизликни таъминлаш умумий ғоясининг ишлаб чи[^]илиши бу талабга бўлган жавоб эди. Инсоният хавфсизликнинг янги мезонларини қидириб то-пиши лозимлиги янада *яцолпроц* намоён бўлди.

миллий ва синфий манфаатлардан устун [^]ўйиб, иқтисодий ва сиёсий ривожланишни эркин танлаш ва шу орқали сиёсатда ху[^]укнинг устунлигини таъминлашга хизмат қилиши керак-лигига асосланади.

Халқаро ҳуку[^] самарадорлиги ҳамда давлатларнинг инсо-ният олдидаги коллектив масъулияти иккита асосий вазифа-ни хал[^]аро ҳамкорликда хал этишга қаратилган. Биринчи ва-зифа, хал[^]аро миқёсда амалда бўлган тинчликни са[^]лаб ту-риш механизминини са[^]лаб [^]олиш бўлса, иккинчи вазифа янги ху[^]у[^]ий нормаларни эратишдир.

БМТ Бош Асамблеяси томонидан 1987 йилда [^]абул қилин-ган Халқаро муносабатларда куч ишлатиш ва куч ишлатиш билан таҳдид қилишдан бош тортиш принципининг самара-дорлигини ошириш тўғрисидаги Декларация ва 1988 йилги Хал[^]аро тинчлик ва х[^]вфсизликка таҳдид соладиган вазият ва низоларнинг олдини олиш ҳамда уларни тугатиш ва бунда БМТнинг ролини ошириш тўғрисидаги Декларация умумий хавфсизликнинг халқаро-ху[^]у[^]ий кафолатларини яратишга [^]аратилган муҳим қадамлардан ҳисобланади.

2. Халқаро хавфсизлик [^]уқуқининг мақсад ва принцип-лари.

Хал[^]аро хавфсизлик ҳуку[^]ининг асосий ма[^]сад ва прин-циплари хал[^]аро оммавий ҳуку[^]нинг ма[^]сад ва принциплари билан муштаракдир, бу эса халқаро хавфсизлик ху[^]қининг халқаро оммавий *ҳуқуқ* тизимидаги ўрнини белгилаб беради. Хал[^]аро хавфсизлик ху[^]у[^]ининг асос яратувчи ҳужжати, хал[^]аро ху[^]қники сингари, БМТ Уставидир. Уставда бош ма[^]сад қўйидагича ифодаланган: «хал[^]аро тинчлик ва хавф-сизликни [^]ўллаб-қувватлаш». Бу ма[^]садга эришиш йўли ҳам кўрсатилган: «тинчликка бўлган таҳдиднинг олдини олиш ва тугатиш, агрессия актларини ва тинчликнинг бузилишининг боип[^]ача кўринишларини бостириш учун коллектив чоралар-ни самарали [^]ўллаш». Тинчликнинг бузилишига олиб келади-ган халқаро низолар ва вазиятларни хал этишни тинч восита-лар билан олиб бориш. Бунда икки вазифани: кенг халқаро ҳамкорлик орқали самарали коллектив чоралар, ҳамда таҳ-

диднинг олдини олиш ва тинч йўл билан хал этишда асосии эътиборни эҳтиёткорликка қаратиш зарурлиги Д эти Б ўтиш жоиз.

БМТ Устави халқаро хавфсизликнинг асосий принциплари хам белгилаб берган. Бу принциплардан б, Р^{инчиси} низо ~ ларни тинч йўллар билан хал этиш ва куч ишл^{маслик} хам Д^а куч ишлатиш билан тахдид солмаслик принциплари "У прин-ципларни амалга ошириш учун устав давлатлар^о тм^а га унинг^а ҳаракатларида ҳар томонлама ёрдам беришга ч^с р^{лаи} Д^и ва БМ^а бирор давлатга нисбатан олиб бораётган олдинх^о олиш ва маж-бурлов характериға эға бўлган ҳар қандай чо] (З^{ани} Қў^{лаш} Д^а бошқа давлатлар шу давлатга ёрдам беришдаи ў^{зини} тиииш-ларига қақиради.

Бундан ташари, Устав БМТга шундай *учУУБ* берганки, бунга кўра БМТга аъзо бўлмаган давлатлар Х&&^{антмо} ўтил-ган принцип бўйича халқаро тинчлик ва хавфсиз-^{7111^111} ў^{лаш} кувватлашлари зарурдир (2-модда 6-банд).

Фа^{ат}гина айтиб ўтилган принципларгим^а эмас, балки халқаро ху^унинг бошқа принциплари хам а^лқаро хавф-сизлик ху^уқининг асосини ташкил илади. Бу ^а Д^а * Бош Ассамблеяси томонидан махсус айд этиб ўти. ^{ган} (-амарали коллектив чоралар суверен тенглик, ички иш, ^{ар}га ^ралаш, маслик ва халқларнинг ўз тақдирини ўзи белги^{лаш}и ^Пр^{ин}ципл^{ар} ларини ҳурмат иилиш асосида амалга ошир^{лаш}и ^Му^МК^ИИ^Н -Инсон ху^уларини ҳурмат иилиш, демократ^{ия}, тинчликка йўналтирилган хавфнинг олдини олишда бир^очи Даражали ахамиятга эгадир. Ҳар бир инсон яшаш ху^у: ^ага эға^а Д^{авлат} ва хал^аро ҳамжамият эса инсоннинг ана шу 5^уу^аи^а амалга ошириш учун хал^аро тартибни таъминлаши ^а Д^иР (1940 йилги Инсон ху^улари Умумжаҳон деклараци^ясининг ва 28-моддалари). Бундан инсоннинг тинчликка ^а ў^{лаш}ган ^Ху^уҚ^и ажралиб чи^ади, бу эса хал^ар ва давлатлар^а (^анг тинчликка бўлган ху^уи билан боғли^адир. Хал^арнинг тиб^{ликка} бў^{лаш}ган *ҳуқуқ* тўғрисидаги 1984 йилги Декларацияда ^ои^а Ассамблея «халқларнинг муқаддас тинчлик ҳуқуқи» ибора^ани ишлат^а Д^и» буни таъминлаш эса давлатларнинг энг муҳи^а У* мажоурияти бўлиб ҳисобланади.

Шундай қилиб, хал^аро хавфсизлик *ҳуқуқи* хал^аро туб ўзгаришларни ўзида акс эттиради. Уруш энди унда иштирок этувчи давлатларнинг ишигина бўлиб ҳисоб-ланмайди. Агрессия «тинчликка *ца.риш* жиноят» ҳисобланади. Умумий тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш - хал^аро ху^уқнинг бош вазифасидир. Давлатларнинг урушга бўлган *ҳуқуқи* юридик жихатдан тан олинмайди. Уруш, куч ишла-тиш энди фа^{ат} бир давлатнинг ваколати ҳисобланмайди. Бу хал^аро ҳамжамиятнинг ишидир.

3. Ялпи хавфсизлик тушунчаси ва таъминланиши.

БМТ Устави бўйича тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш тизими. БМТ давлатларнинг биргаликдаги ҳаракати асосида хал^аро хавфсизлик ва тинчликни са^{лаш} ва мустаҳкамлаш куроли сифатида- тузилган эди. БМТ Уставининг му^аддимаси хал^аро тинчликнинг ^ауйидаги асосларини кўрсатиб берди: урушга барҳам бериш; асосий инсон ҳуқу^уларини ишончли мустаҳкамлаш; хал^аро ху^унинг ахамиятини ошириш; иж-тимой тарздиётга ёрдам бериш ва эркин хаёт шарт-шароит-ларини яхшилаш ҳамда бу мақсадда учта асосий шартни ба-жариш: биргаликда, яхши кўшничилик муносабатларида тинч-тотув яшаш; халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш учун кучларни бирлаштириш; ^абул қилинган принциплар ва принципларни ^абул иилиш ҳамда усулларни ўрнатиш ор^али ^ауролли кучлардан умумий манфаатларда фойдаланиш.

БМТ Уставига кўра, *халқаро тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш халқаро ҳуқуқ нормалари ва умумэътироф этил-ган принциплари асосида ташкил этилиши, бу соҳада вако-латлари аниқ белгиланган Бош Ассамблея ва Хавфсизлик Кен-гаши томонидан амалга оширилиши лозим.*

Бош Ассамблея хал^аро тинчлик ва хавфсизликни таъ-минлашга бағишланган ҳар ^аандай иш ёки масалани муҳока-ма қилиши, жумладан, бу соҳадаги ҳамкорликнинг умумий принципларини кўриб чи^аиши ва шу асосда давлатларга ва Кенгашга муҳокамагача ёки муҳокамадан кейин хам ўз тавсия-ларини бериши мумкин.

Хавфсизлик Кенгашига халқаро тинчлик ва хавфсизлик-ни са^{лаш} учун асосий

масъулият юклатилган (24-модда). У

БМТ номидан хал^аро можароларни олдини олиш ва мажбур-лов чораларини қўллаш ху^укига эга бўлган, жумладан, БМТга аъзо-давлатларнинг бирлашган ^уролли кучларини ишлатиш ху^уига эга ягона орган хисобланади.

БМТ Уставида кўрсатиб ўтилганидек, бундай кучларни хал^аро тинчлик ва хавфсизликни тиклаш ёки са^лаш учун, агрессия акти бўлганда, тинчлик бузилганда, тинчликка тах-дид солинганида «фаг^ат умумий манфаатлар учун», алоҳида ҳолларда, бош^а чораларни ^ўллаш самара бермаганида ва Уставга зид мақсадларда фойдаланилмаган ҳолдагина ь^ўллаш мумкин ва лозим бўлади.

Уставнинг 43-моддаси БМТ аъзолари томонидан Хавфсиз-лик Кенгаши ихтиёрига зарур ^уролли кучлар, ёрдам ва хиз-мат кўрсатиш воситаларини бериш тартибини белгилаб берган. Бундай ало^а БМТга аъзо-давлатлар билан Кенгаш ўрта-сида тузиладиган Махсус битим ва Битимлар ратификацияси асосида; Хавфсизлик Кенгашининг талабига кўра, яъни унинг ^арорлари асосида амалга оширилади.

Хавфсизлик Кенгаши Ҳарбий-Штабли Қўмита (ҲШҚ) ёрдамига таяниб, ^уролли кучларни тузиш ва ^ўллаш билан боғли^ барча масалаларни ҳал ^илади. ҲШҚ Кенгашнинг доимий аъзоларининг Штаб бошлиқлари ёки уларнинг вакилла-ридан иборат бўлади (47-модда). Аммо 43-модда ҳам, 47-мод-да з^ам Кенгашнинг доимий аъзоларц- ўртасида келишмовчи-ликлар бўлгани учун амалда ^ўлланилмади. Бунинг натижа-сида 1947 йилдан бошлаб ҲШҚ ўз фаолиятини амалга ошир-мади ва БМТ ^уролли кучларини тузиш ва яратиш соҳасида ўз ҳолича иш кўрди. БМТда унинг ху^у^ий асосларини мус-тахкамлашга қаратилган ва тинчликни сақлашда БМТ меҳа-низмининг самарадорлигини ошириш учун бир қанча резолю-ция ва декларациялар ^абул ^илинди. Улардан ^уйидагилар-ни санаб ўтамиз: Хал^аро хавфсизликни мустаҳкамлаш тўғри-сидаги 1970 йилги Декларация, Агрессия таърифи берилган 1974 йил 14 декабрдаги Бош Ассамблеянинг 3314-Резолюция-си, Хал^аро тинчлик ва хавфсизликка таҳдид солувчи низо-лар ва вазиятларнинг олдини олиш ва тугатиш ҳамда бу соҳа-да БМТнинг роли тўғрисидаги 1988 йилги Декларация, Хал^аро тинчлик, хавфсизликни мустаҳкамлаш ва БМТ Уставига асо-